

Oliver Jens Schmitt potpisuje idući rad naslova *Reassessing the Venetian Presence in the Late Medieval Eastern Adriatic* (351-364), u kojem se bavi razvojem historiografije o mletačkoj vlasti na istočnojadranskom području kasnoga srednjeg vijeka. Osvrće se pritom na oprečne poglede koji su se od 19. stoljeća razvijali u sklopu nacionalnih historiografija Italije i istočnojadranskih nacija, napose Hrvatske i Albanije. Odmak od dotad uvriježenoga shvaćanja mletačke vlasti u Dalmaciji kao kolonijalne i izrabljivačke Schmitt prepoznaje u radovima nove generacije hrvatskih povjesničara krajem 20. stoljeća. Naglašava razlike između kolonijalnoga odnosa Venecije prema grčkim posjedima i njezina odnosa prema Dalmaciji. U tom smislu ističe da su istočnojadranske komune s Venecijom većinom ulazile u odnos na temelju ugovora, a intervencije u lokalne pravne običaje bile su minimalne. Bavi se i modelom održavanja mletačke vlasti na istočnom Jadranu, koji je temeljen na balansiraju interesu gradskoga patricijata i pučana preko centralne vlasti i njezinih predstavnika. Na kraju se osvrće na istraživanja o društvenom i kulturnom uređenju i važnosti migracija u mletačkom *Stato da Mar*. Pritom ističe vrijednost istraživanja u često zanemaranim dalmatinskim arhivima.

Zadnji rad naslovljen je „*Strangers*” in the City? (365-384), a u njemu se autorica Elizabeth Crouzet-Pavan bavi prisutnošću migranata iz Dalmacije i Albanije u samoj Veneciji. Na temelju fiskalnih izvora prikazuje razmještaj tih doseljenika u gradu i siromašne uvjete u kojima su često živjeli. Ipak, unatoč teškim uvjetima i životu na periferiji, autorica ukazuje i na unutargradske migracije koje svjedoče o socijalnoj mobilnosti i probitku pojedinaca. U tom smislu na primjerima albanskih staklara i dalmatinskih tiskara prikazuje takvu socijalnu mobilnost. Bavi se i procjenom broja Albanaca i Dalmatinaca u Veneciji od 14. do 16. stoljeća. Osim toga, autorica piše o osnivanju, značaju i ulozi bratovština Albanaca i Dalmatinaca u Veneciji. Tematizira i radove

Carpaccia koje su dalmatinska i albanska bratovština obje naručile, a po kvaliteti radova zaključuje da je albanska bratovština bila dosta siromašnija od dalmatinske. Končno, u zaključku piše o odnosima između bratovština i njihovoj integraciji u mletačko društvo.

Svezak završava kratkim zaključkom (385-390) u kojem Chris Wickham povezuje zaključke iznesene u radovima u jedan koherentan narativ o Jadranu kao cjelini, a posebice o Veneciji, području Otrantskih vrata i Bizantu, što i jesu teme koje prevladavaju u svesku.

Luka Mihanović

Nella Lonza, Ana, Pavo, Grlica.
Rekluze i pustinjaci u pobožnom
krajobrazu srednjovjekovnog
Dubrovnika, Zagreb; Dubrovnik:
Hrvatska akademija znanosti i
umjetnosti, Zavod za povijesne
znanosti u Dubrovniku, 2021,
384 stranice

U izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, odnosno Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, objavljena je 2021. knjiga akademkinje Nelle Lonza pod nazivom *Ana, Pavo, Grlica. Rekluze i pustinjaci u pobožnom krajobrazu srednjovjekovnog Dubrovnika*. Autorica u cijelom djelu propitkuje zbiljnost i održivost idealizirane i željene slike stvarnosti života rekluzi i pustinjaka koju projiciraju hagiografska produkcija i crkveni kanoni, odnosno suprotstavlja tu sliku stvarnosti onoj vidljivoj iz dubrovačkih notarskih spisa, iz kojih je moguće izvući pa makar samo i krhotine svakodnevice rekluzi i pustinjaka. U tom pogledu ovaj se naslov posve uklapa u njezino dosadašnje znanstveno stvaralaštvo, koje je prije svega bilo fokusirano na pravno-povijesne teme suodnosa između normativnosti i društvene zbilje u srednjovjekovnom i

ranonovovjekovnom Dubrovniku, odnosno općenito na istočnom Jadranu. Autorica želi pokazati da su rekluze, suprotno uvriježenim stajalištima, zapravo nerijetko bile vrlo društveno aktivne i angažirane u svojim lokalnim zajednicama s obzirom na to da su i stanovale u neposrednoj blizini urbanih naselja.

Naime, autorica u uvodnom poglavlju pod naslovom *Zapretna priča o dubrovačkim rekluzama i pustinjacima* (11-17) ističe da se crkvena historiografija previše oslanjala na normativne ili hagiografske izvore, koji nisu baš pogodni za proučavanje društvenih pojava i promjena. Crkveni povjesničari nerijetko su svoj fokus usmjeravali na formalne crkvene institucije koje su zadržale kontinuitet i opstale do danas, zbog čega je dobar dio „pobožnoga krajobraza” srednjovjekovnoga Zapada ostao zanemaren. Uza sve to, ženska pobožnost kao takva počinje se možda ozbiljnije razmatrati tek u zadnjih nekoliko desetljeća unutar svjetske historiografije, a unutar hrvatske medievistike tek unatrag desetak godina, i to u prvom redu zaslugom Zdenke Janeković-Römer (usp. *Maruša ili suđenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*, Zagreb: Algoritam, 2007) i same Nelle Lonza. Osim toga, autorica raspravlja o metodološkim izazovima koji se prije svega manifestiraju u nedosljednom i raznovrsnom nazivlju glede rekluzi i pustinjaka u izvorima (notarske isprave, oporuke, izvršenja oporuka) i literaturi.

U poglavlju *Svjetovnjaci posvećeni vjeri u srednjovjekovnoj Europi* (19-44) autorica donosi pregled razvoja ideje „pustinjaštva” kao oblika samotnoga (anakoretskoga) prakticiranja pobožnosti od razdoblja ranoga kršćanstva, prateći njegovu kasniju recepciju u srednjovjekovnoj Europi. Na tragu djelovanja karizmatičkih pustinjaka s prostora Egipta i uopće Bliskoga istoka nastaju prve zajednice koje nastoje realizirati anakoretski ideal unutar zajednice. Drugim riječima, počinje se razvijati cenobitski

oblik prakticiranja pobožnosti, koji je podrazumijevao fizičku i duhovnu izolaciju izabrane vjerske subraće od ostatka svijeta. Međutim, tijekom čitave povijesti kršćanstva, i to sve do danas, pratimo neprestanu potragu za ravnotežom između samotne (introvertirane i kontemplativne) pobožnosti i aktivnoga (ekstrovertiranoga) vjerskog života koji je uronjen u žižu društvenih zbivanja. Autorica ističe zamah vjerskoga pokreta iz 11. i 12. stoljeća kao ključan za kasnije modeliranje pobožnosti pustinjaka i rekluzi, koji su se razlikovali od formalnoga i regularnoga redovništva po tome što nisu polagali nikakvu crkvenu zakletvu niti su službeno pripadali instituciji Crkve, nego su bili podređeni svjetovnoj jurisdikciji kao i svi ostali ne-klerici.

Autorica potom u poglavlju *Rekluze i pustinjaci istočnojadranskoga priobalja* (45-61) donosi kratki pregled sačuvanih podataka o pustinjacima i rekluzama na području Istre i Kvarnera, odnosno u Pagu, Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Kotoru, Baru, kao i na otocima Braču i Hvaru te Korčuli. Slijedi ključno poglavlje, *Rekluze i pustinjaci u srednjovjekovnom Dubrovniku* (63-257), koje zapravo zahvaća najveći dio knjige i dijeli se na manja potpoglavlja. U potpoglavlju *Šarolikost nazivlja* (63-68) te *Pravni okviri* (69-92) autorica detaljnije raspravlja o metodološkim problemima koji se tiču nazivlja, što je spomenuto u uvodnom poglavlju, odnosno razmatra pravni status pustinjaka i rekluzi, koji je bio reguliran samo lokalnim običajima i statutarnim odredbama, ali ne i crkvenim kanonima. U osnovi je najvažnije istaknuti da su se rekluze i pustinjaci kao fenomen prisutan u cijeloj katoličkoj Europi manifestirali s lokalnim i regionalnim varijacijama, zbog čega postoje mnoge razlike u prakticiranju te vrste pobožnosti diljem Europe.

U potpoglavlju *Rekluze i pustinjaci u svijetu materijalnoga* (93-114) razmatra se materijalni status rekluzi i pustinjaka, odnosno uopće koncept „siromaštva” u njegovu

doslovnom i metaforičkom značenju. Naime, iako je život u osami podrazumijevao u najmanju ruku materijalnu skromnost, rekluze i pustinjaci mogli su raspolagati lijepom imovinom i imati različite izvore prihode. To se prije svega odnosi na rekluze. Autorica u idućem potpoglavlju, *Iz svakodnevice rekluzi i pustinjaka* (115-122), razmatra odjeću i uporabne predmete, kao i prehranu pustinjaka i rekluzi. Odijevanje i ishrana mogu se usporediti s razinom skromnijega gradskog sloja. Doduše, sama praktična pobožnost rekluzi i pustinjaka može se u izvorima pratiti najčešće samo kroz oporučne legatke, kao i molitvenike i časoslove koje su možda imali pri ruci – o čemu autorica piše u idućem potpoglavlju, *Pobožnost rekluzi i pustinjaka* (123-132).

Ono što pritom izaziva posebnu pozornost, barem kod autora ovoga prikaza, jest činjenica da su neke rekluze živjele na granici između vjere i praznovjerja ili, srednjovjekovnim rječnikom rečeno, između pravovjerja i hereze zbog prakticiranja „magije” i „čaranja”. Budući da se o identitetu rekluzi ne zna praktički ništa, teško je locirati porijeklo tih magijskih praksi i vjerovanja. Uzimajući u obzir da je vjerovanje u magijske prakse i nadnaravna bića posvjedočeno i na početku 21. stoljeća u zaleđu dalmatinskih gradova (usp. npr. Luka Šešo, *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2016), zasigurno su ta vjerovanja bila vrlo aktualna i koegzistirala s crkveno prihvatljivim oblicima svjetovne pobožnosti u kasnom srednjem vijeku. Samo je problem što latinski dokumenti gradske provenijencije pružaju distorziranu predodžbu društvene realnosti iz kuta gledanja gradskoga središta, dočim stvarna životna praksa ruralnoga stanovništva gradskoga distrikta ostaje spletom okolnosti izvan vidokruga.

U potpoglavlju *Grada za individualne i kolektivne biografije* (133-154) autorica donosi izdvojene biografije rekluzi i pojedinih pustinjaka o kojima je sačuvano nešto

više podataka. Međutim, podaci su vezani ponajviše za crkve uz koje su rekluze živjele i oporučne legatke koje su ostavljale vrlo često upravo tim crkvama i pripadnicima klera odnosno nekim bliskim osobama. U tom smislu, rekluze se mogu identificirati praktički samo po vlastitom imenu i crkvi uz koju su živjele, dočim najveći dio njihove svakodnevice nažalost ostaje obavijen maglom uslijed nepostojanja drugih izvora. Nakon potonje prozopografije, autorica daje pregled posvjedočenih rekluzorija i eremitorija u potpoglavlju *Rekluzoriji i eremitoriji srednjovjekovnog Dubrovnika* (155-194). Sve zajedno riječ je o pedesetak takvih mjesta unutar ili izvan dubrovačkih zidina između 13. i 15. stoljeća, pri čemu ih je na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće bilo aktivno tridesetak u istom trenutku. Autorica donosi i topografske priloge pomoću kojih je lakše pratiti razmještaj takvih mjesta u gradu Dubrovniku i njegovu distriktu.

Nažalost, a to vrijedi generalno za cijelu Europu, vrlo je malo sačuvanih materijalnih ostataka rekluzorija jer su i za svoje vrijeme građeni skromno, što je doprinijelo njihovu propadanju ili uklanjanju protekom vremena. Osim njihova fizičkoga propadanja, usporedno s tim gubila se i uspomena na rekluze i pustinjake u kolektivnoj memoriji, o čemu autorica detaljnije piše u potpoglavlju *Materijalni ostaci rekluzorija i eremitorija* (195-211). Naime, autorica izdvaja pet primjera dubrovačkih rekluzorija o čijoj se lokaciji može iole preciznije govoriti. Od pustinjačkih nastambi, može se pretpostaviti položaj samo jedne. Štoviše, prema autorici, jedini rekluzorij na dalmatinskoj obali koji je sačuvan do danas stoji uz crkvu sv. Nikole u Starome Gradu na Hvaru, a riječ je o maloj izbi (prostoriji od 5 m²) koja je 2018. rekonstruirana u kontekstu konzervatorskoga zahvata.

Smatra se da je vrhunac djelovanja rekluzi u Europi druga polovina 13. i prva polovina 14. stoljeća, s obzirom na to da je crna smrt iz 1348. uvelike pogodila rekluze koje

su tendirale životu u gradovima ili njihovoj neposrednoj blizini. U slučaju Dubrovnika zajednice franjevačkih i dominikanskih trećoredica počinju od sredine 15. stoljeća u velikoj mjeri potiskivati rekluze i rekluzorije. U početku su trećoredice potjecale iz redova plemstva ili građanske elite, ali to se s vremenom izmijenilo kako je pokret dobivao zamah tijekom 15. stoljeća u Dubrovniku. O svemu tome govori potpoglavlje simboličnoga naslova *Na silaznoj putanji* (213-257).

Autorica sažima svoje istraživačke rezultate u posljednjem poglavlju, *Zaključak: rekluze i pustinjaci u pobožnom krajobrazu srednjovjekovnog Dubrovnika* (259-263). Iz svega toga vrijedi ponoviti da autorica dovodi u pitanje uvriježeno mišljenje o izoliranosti rekluzu te štoviše, na osnovi notarskih dokumenata, otkriva aktivni društveni angažman mnogih od njih. Promjene u „pobožnom krajobrazu” Europe tijekom druge polovine 15. i početka 16. stoljeća uvjetovale su povijesnu marginalizaciju rekluzu (begina, picokara itd.). Međutim, ovim je djelom autorica, kako sama ističe, rekluzama i pustinjacima vratila njihov „povijesni glas” i otvorila jednu u historiografiji posve zanečenu temu. Frustraciju pritom izaziva činjenica da zbog karaktera sačuvanih izvora nije moguće dati konkretnije odgovore na pitanja o identitetu, podrijetlu, društvenom statusu i utjecaju rekluzu i pustinjaka u dubrovačkom društvu. Jednako je tako teško odgovoriti i na pitanje koja je stvarna motivacija stajala iza odluke određene žene u postajanje rekluzom. Je li doista bila riječ o pobožnosti ili je status rekluze određenom dijelu ženske populacije djelovao kao najbolje rješenje u danim osobnim i širim društvenim okolnostima?

Na samome kraju knjige nalaze se dva priloga. Prvi čini tablica s popisom imena poznatih dubrovačkih rekluzu i pustinjaka do 1500. godine po lokalitetima na kojima su obitavali (265-280). U drugom prilogu autorica donosi izabrane transkripcije izvora o rekluzama i pustinjacima u srednjov-

vjekovnom Dubrovniku od početka 14. pa do početka 16. stoljeća (281-304). Osim toga, knjiga je opremljena sažetkom na engleskom jeziku (305-310), popisom izvora i literature (311-345), kazalom imena (347-368), kazalom mjesta (369-376) te popisom dosadašnjih izdanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku (377-382). Sve u svemu, razmatrana knjiga akademkinje Nelle Lonza važan je doprinos društvenoj i religijskoj povijesti Dubrovnika, kao i istočnojadranske obale u cjelini u širem mediteranskom i europskom kontekstu. Knjiga je posebice važna jer najveći dio fokusa stavlja na rekluze kao predmet povijesnoga razmatranja.

Ante Bećir

Tanja Trška, *Un arcivescovo del Cinquecento inquieto. Lodovico Beccadelli tra letteratura e arte* [Dubrovački nadbiskup Lodovico Beccadelli: na razmeđu književnosti i likovnih umjetnosti], Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2021, 592 stranice

Nova knjiga Tanje Trška u izdanju Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku savršeno dokazuje da je Lodovico Beccadelli za nas iznimno važan, što je pak u potpunosti suprotnosti s onim što je, kako je i sama autorica navela, tvrdio Miroslav Krleža u *Enciklopediji Jugoslavije* („Beccadelli je za nas potpuno nevažan”). Nakon početnoga entuzijazma Josipa Torbarine tridesetih godina 20. stoljeća, hrvatska historiografija izlila je na Beccadellija zaborav, koji je ovo djelo Tanje Trška gotovo potpuno upilo. Autorica je to učinila na način koji je u svakom pogledu dostojan Beccadellijeva značenja za našu kulturu sredine 16. stoljeća. Ova knjiga ima sve pretpostavke da ostvari dvojaku ulogu: ponovno približi Lodovica Beccadellija